

Ladányi Mária: Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007. 300 lap

1. Könyvében Ladányi Mária (kandidátusi fokozatának megszerzése utáni) több mint tízéves kutatómunkája eredményeit foglalja össze, kitűnő szerkesztéssel, egységes, nagy, önálló szerves egésszé.

Eddigi publikációinak fő témája az elméleti nyelvészet, a szóképzés és az igeikötözés szabályainak kutatása, vizsgálata volt. Mindezt tágabb körbe helyezte: első megközelítésben a morfológia leírási körébe, azon túl a nyelvi rendszer belső viszonyainak, összefüggéseinek leírasi körébe, illetve – felhasználva a funkcionális megközelítésmódok új szempontjait – a pragmatikának, a nyelven kívüli funkcióknak a vizsgálatba való bevonását is megvalósította. – Morfológia, morfoszintaktika, szóképzés, produktivitás, kreativitás, analógia, igeikötözés, grammatikalizáció: ezek a fogalmak, illetve témák jelentik a vezérfonalat, amelyre felfűzve egységes, gazdag tartalmú anyaggá szerveződött eddigi munkássága.

A produktivitással kapcsolatban a funkcionális szemléletű természetes morfológia elméleti keretét választotta, de más irányzatok módszereire, tanulságaira is támaszkodott, „mivel – mint írja – nehéz olyan nyelvemléti modellt találni, amely minden kutatási téma feldolgozására teljes mértékben és kizárólagosan megfelelné” (13). – Ladányi Mária személyében – egész munkássága és az itt ismertetett könyv alapján is – olyan kutatót látok, aki a különféle nyelvészeti iskolák, elméleti keretek, modellek „békés egymás mellett élését”, sikeres, alkotó szintetizálását teremtette meg. Csak egyetérteni lehet azzal az elvvel, amelyet ő maga így fogalmaz meg: „Pályám során az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy minden, a nemzetközi és a magyar tudományosságban jelen lévő nyelvészeti irányzat eredményeiből lehet tanulni valamit. Ezért a felmerülő kérdések kapcsán igyekszem bemutatni az egyes irányzatok elképzeléseit, és ezekből hasznosítani mindazt, ami a számomra a legelfogadhatóbbnak tűnt – inkább vállalva az eklekticizmus vádját, mintsem egyetlen választott elméleti keret (esetleg a szükségesnél szűkebbre szabott) korlátait” (13).

A könyv három nagy részből áll: az első elméleti kérdésekkel foglalkozik, a második és a harmadik rész pedig esettanulmányokat tartalmaz a szóképzési rendszer egyes részeivel, illetőleg a nyelvhasználatban (14). – Minden problémát, kérdést, a legbonyolultabbakat is racionálisan, nyugodtan, világosan bontja ki, világítja meg. Minden elemzése alapos, meggyőző, igényes. Mindig magyarázatokat is keres a vizsgált jelenségre (pl. a tövek és képzők viselkedésére); ilyenkor a rendszeren belüli okok mellett a nyelven kívüli okokra is rávilágít; a magyarázatkeresésben a rendszertani, a nyelvemléti, a funkcionális és a nyelvtörténeti szempontot is bekapcsolja.

Mintaszerű a **könyv szerkezete**, a fejezetek, alfejezetek tagolása, a vastag betűs kiemelések rendszere/használat. Az egyes részkérdések tárgyalásának a szerkezete is világos: először meghatározza a vizsgálati célt, módszert, azt követi a részletes vizsgálat, az elemzés, végül összefoglalással, következtetéssel, illetve a szabály levonásával találkozunk az olvasó. – Mindig **definiálja** a fogalma-

kat, mielőtt bevezeti azokat. Ha több nézőpontból lehet megközelíteni őket, akkor ezt többoldalúan teszi (pl. a könyv kulcsfogalmának, a morfológiának az értelmezése, tárgya, felfogása). A morfológiát és a kutatást a 20. századi tudománytörténeti folyamatba is belehelyezi, néhány olyan elméleti kérdés felvetésével, amely befolyásolja a morfológiai leírást. Ennek kapcsán bemutatja például annak a funkcionális szemléletű modellnek az elveit és fogalmait, amelyhez felfogása a legközelebb áll. Ez főleg az európai természetes nyelvelmélet, illetve természetes morfológia.

A dolgozat felépítése, a belső fogalommagyarázatok, definíciók mind nemcsak szigorúan logikus gondolkodású kutatóra, hanem kitűnő **tanár**ra is vallanak, aki mindent megtesz azért, hogy hallgatója/olvasója pontosan értse gondolatait.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ahol csak helye van, következetesen utal az általa korábban írt és megjelent publikációkra (főleg a StrMorf.-ra, de egyéb cikkekre, tanulmányokra is). Ezeknek bizonyos részeit, vonatkozásait könyvébe is beépíti, másokra csak utal.

Néhány szót a könyv **nyelvi anyagáról**. Ezek részben eddigi munkáiból, részben a Magyar nemzeti szöveggyűjtő korpuszából valók. (Ebben viszonylag nagyszámban lehet nem szótározott neologizmusokat találni.) Az adatok harmadik forrása egyetemisták mai élőnyelvi produkciói, például egy-egy képző működésének tesztelésére (pl. nonszensz szavak *-l*, *-z*, *-ál* képzőkkel való ellátottsága).

2. Az első nagy fejezet, az elméleti kérdéseket tárgyaló rész nagy és sokszínű hazai és nemzetközi szakirodalomra, valamint saját kutatásaira épül. Ismerteti az általa alapul választott természetes morfológia fő fogalmait, elveit, például a szerkezeti ikonicitás, morfolaktikai transzparencia, prototípuselv kérdését. Világosan állítja az olvasó elé a produktivitás, szabályszerűség, gyakoriság, valamint a produktivitás, kreativitás, analógia bonyolult viszonyait, e viszonyok többféle felfogását. Semmi ellentmondást, semmi logikátlanságot nem talállok a könyvben, annál inkább összefüggések világos feltárását. Részletesen, főként a szóképzési morfológiához kötődő produktivitásfogalomról beszél. A nyelvi rendszer és a nyelvtudás (kompetencia) szintjén a produktivitást mint lehetőséget, potencialitást fogja fel, amely a nyelvhasználat szintjén realizálódik. – Ezzel is összefüggésben tisztázza a lexikai (= létező), a potenciális és az aktuális szó, illetve a lexikális, a potenciális és az aktuális jelentés fogalmát. – Szemléletes példákkal igazolja azt az állítását, hogy a szóképzési szabályok produktivitásának mértékét annak alapján lehet megállapítani, hogy a képzésmód milyen nehézségeket képes leküzdeni: ugyanis minél nagyobb nehézségek ellenére képes működni az adott képzésmód, annál produktívabb. (Így az új szavakat is be lehet illeszteni a rendszerbe, például az *-el/-ál* képzős derivátumokat: *print-el*, *menedzs-el*, *install-ál*).

A szabályelvű morfológiák, így a természetes morfológia fontos megállapítása a produktivitás és a szabályosság viszonyával összefüggésben, hogy a produktív szóképzési folyamatok mindig szabályszerűek is, tehát a szóképzési morfológia lényeges, produktív összefüggései szabályokban írhatók le. Ugyanakkor nem minden szabályszerű folyamat produktív is egyben. A produktív képzés tehát a legegyszerűbb megfogalmazásban azt jelenti, hogy (bizonyos közös jegyek alapján létrejövő) szócsoporthoz minden tagjához korlátozás nélkül járul a képző; ezzel együtt fontos feltétel még, hogy a csoport nyitott legyen.

A könyv legfontosabb fogalma, a produktivitás, világos: egy szóalkotási módról akkor mondhatjuk, hogy egy adott szemantikai tartományban termékeny, azaz produktív, ha a minta alapján tetszőleges számú szemantikailag transzparens új szó képezhető. Ebből következik, hogy ha egy képzésmód csak nem bővíthető, zárt szóosztályokhoz tartozó szavakon működik, nem beszélhetünk termékenységéről. Ezzel egyetérték. Produktív szóképzési szabályok tehát elvileg csak az úgynevezett „nagy lexikai kategóriákba” tartozó szavakon vagy töveken működhetnek (csak az ilyen szófajok lehetnek bemeneti és kimeneti kategóriák). – Ladányi Mária a nagy lexikai osztályok között (a főnéven, igén, melléknéven kívül) az adverbiumot is felsorolja, sőt a posztpozíciót is megemlíti. Az ad-

verbiummal kapcsolatban azt mondja, hogy – más nyelvekhez hasonlóan – az adverbiumok (a többi nagy lexikai kategóriától eltérően) produktív szóképzés alapjául nem szolgálhatnak. Itt az a kérdés merül fel, hogy hogyan építsük bele a rendszerbe a *közel-ít*, *-eg*, *-get*, *-es* típusú derivátumokat, amelyekben határozószó az alapszó. A másik oldallal kapcsolatban – tudniillik hogy képzés eredményei lehetnek-e határozószók – az a kérdés merül fel, hogy az *-an/-en*, *-ul/-ül*, *-lag/-leg* toldalék (pl. *elegáns-an*, *mosdatlan-ul*, *távirati-lag*) melléknévhez járulva határozószót hoz-e létre, tehát határozószó-képzőként funkcionál-e, vagy ezek az alakok a melléknév határozóragos alakjai. – A szakirodalom nagy része, a StrMorf.-val és Ladányi Mária felfogásával összhangban képzőnek tekinti ezeket a toldalékmorfémákat, derivátumukat pedig adverbiumnak. Itt persze az a kérdés, hogy mi az adverbium. Szerintem olyan szóalak tekinthető adverbiumnak, amely morfológiailag és/vagy szemantikailag elvesztette szerkesztettségét (vagy az elvesztés útján van). Ezek pedig még nem vesztették el.

E kérdéskörben a továbbiakban csak a névutó problematikájára térek ki. A névutóból ugyan képezhető névutómelléknév (*a ház mögötti*), ezt a képzést azonban mégsem tekinthetjük produktívnak, hiszen a névutók nem bővülő, zárt osztályt alkotnak. A zárt osztály fogalmát talán nem ártana a könyvben jobban megmagyarázni: a névutók osztálya bővül ugyan új elemekkel (főleg ragszilárdulással és határozószóból való szófajváltással), de mivel ez a bővülés nem írható le produktív szabályok érvényesülésével, így a képzés sem tekinthető produktívnak.

A szóképzéssel kapcsolatban a metaforikus jelentést is vizsgálat alá veszi a szerző, a metaforikus jelentés akár a szóképzés bázisául szolgáló alapszavakkal, akár a derivátumokkal kapcsolható össze. Itt az a kérdés, hogy az adott szóképzési mód az érintett alapszavak minden jelentésén (tehát a metaforikus jelentéseken is) működik-e vagy sem.

A könyv **célja** a képzési szabályok feltárása, valamint a képzési szabályt korlátozó körülmények felismerése: a szó lexikai kategóriáján (szófaján, máshol: szintaktikai kategóriáján) kívül más körülmény is megjelenik: ez pedig az alapszavak jelentése/jelentései, ugyanis a szóképzési szabályok bizonyos lexikai mezőkhöz vagy csoportokhoz kötődhetnek. Lehetséges, hogy valamely polyszém szóból az adott (aktuális) jelentésben az adott képzővel nem hozható létre derivátum. Vagyis: az aktuális derivátumok mindig aktuális szóból képezhetők, nemcsak alakjukat, hanem jelentésüket tekintve is; például a *föld* szóhoz csak akkor járulhat *-s* melléknévképző (*földes retek*), ha a *föld* jelentése: 'a talaj anyaga'; de ha 'földfelszín', 'vidék', 'szárazföld' a szó aktuális jelentése, nem képezhető belőle *-s* képzős melléknév.

A szó úgynevezett lexikai kategóriáját, azaz szófaját szintaktikai kategóriának, illetőleg kategóriának is nevezi Ladányi Mária. Én ezt elfogadom, hiszen a szó szófaja lexikai és grammatikai kategória egyszersmind. A szóképzési affixumok és a szófaj viszonyát vizsgálva nemcsak abban van igaza Ladányi Máriának, hogy a szóképzési affixumok fontos tulajdonsága, hogy milyen szófaji kategóriába tartozó derivátumot hoznak létre, hanem abban is, hogy az affixum (a szóalkotási komponens részeként) az alapszó és a derivátum közötti viszonyról tartalmaz információt. – Ezzel párhuzamba hozható az igekötős ige szerepe (az esettanulmányok között), amelyekben az alapige és az igekötős ige közötti különbség a vizsgálat tárgya. – Ladányi Mária gondosan tekinti át a magyar szóképzésben részt vevő szófajokat: mind a lehetséges bemeneti, mind a lehetséges kimeneti kategóriákat. A szófaji szempont érvényesítésére a szóképzési szabályok reprezentációjában (formai ábrázolásában) is szükség van: meg kell ugyanis jelölni mind az alapszó, mind a derivátum szófaji kategóriáját, hiszen az korlátozza a szóképzési szabály érvényesülését.

Ladányi Mária a szóképzést mint lehetséges szófajváltoztató eszközt, módot jellemzi. Úgy foglal állást, hogy a melléknévhez járuló *-an/-en*, *-ul/-ül*, *-lag/-leg* is képző, mégpedig szófajváltoztató határozószó-képző. Azt kérdezném, hogy ennek alapján – e megállapítással összhangban – hogyan foglalunk állást a *nyomban* 'azonnal'-féle határozószókkal, valamint a *tönkre*-féle igekötők-

kel kapcsolatban? A *-ban/-ben*, *-ra/-re* toldalékok mégsem minősíthetők képzőnek, hiszen ma is aktív, világos irányjelentésű ragok. Szerintem tehát a szóalkotási módok közé fel kell vennünk az elemiszilárdulást (régőbbi nevén: ragszilárdulást), hiszen ezekben az esetekben is megváltozik a szó-faj, csak a szófajváltó toldalék nem képző, hanem aktív rag.

3. Nyomozással felérően izgalmasak Ladányi Mária „**esettanulmányai**”. Ezekben bizonyos szóképzésekről és igekötős igék alkotásáról van szó, illetve azokról a képzőkről és igekötőkről, amelyek ebben a folyamatban részt vesznek.

Miután bemutatja, hogy a természetes morfológiának a szóképzésre vonatkozó elvei mennyiben alkalmazhatók eredményesen a magyarra, megvizsgálja, hogy milyen szóképzési paradigmák jelentkeznek egy-egy kiválasztott magyar igeképzésben, melléknévképzésben, főnévképzésben. Árnnyaltan, sokrétűen vizsgálja például az egymással vetélkedő, szinonim képzők működését, illetve jellemzi azt a szócsoportot, amelynek tagjai egyik vagy másik képző hatókörébe tartoznak.

Fontosnak tartja a képzők polisziemiáját is, hiszen ennek felderítése nélkülözhetetlen abból a szempontból, hogy a képző melyik jelentésében milyen jelentéskörbe tartozó alapszavakhoz járulhat (ill. nem járulhat), és milyen jelentésű lesz a derivátum. – Jó példákkal világítja meg azt is, hogy nemcsak a tö bizonyos jelentéskörbe tartozása engedi meg vagy zárja ki a produktív képzést, hanem például az is, ha a képzett származék mint alak már „foglalt”, valamilyen más morfológiai felépítésű szóval egybeesne (pl. az *-i* képző a *-ció* végű szavakhoz nem járulhat [**privatizációi*]), mert ez egybeesne a birtoktöbbsítő jeles alakkal; ilyenkor az *-s* képzőt használjuk [*privatizációs*]). – A nyelvi anyag elemzése után mindig megfelelően vonja le a szabályt, a szabály érvényesülésének feltételeit és a szabály érvényesülését korlátozó tényezőket.

Az esettanulmányok közül az egyik legérdekesebb a *-cska/-cske*, *-ka/-ke* kicsinyítő képző használatának vizsgálata. Ennek alapján pontosítja az eddigi szakirodalom szerint érvényes megálapításokat. Bizonyítja, hogy a két képző eltérő módon viselkedik. Magyarazatot is keres és talál a két kicsinyítő képzővel kapcsolatos összefüggésekre: mégpedig rendszertani, nyelvemléleti, funkcionális és a történeti szempont együttes érvényesítésével.

Mintaszerű a *(-s)di* képző működésének a vizsgálata is. Kiderül, hogy ez a képző tulajdonképpen két elemből áll, azaz két képző, s emiatt is nemcsak főnévi alapszóhoz járul, hanem *-s* képzős melléknemekhez, illetve (igei tövű) melléknévi igemekhez is: *lehallgat-ó-s-di*. Ezeknek a képzőknek a mai produktivitását mai neologizmusok vizsgálatával igazolja.

A szóképzés mellett néhány igekötő használatát is megvizsgálja, itt is a produktív használati szabályok, kapcsolódási minták megálapítására törekedve. Felderíti – jelentéscsoportokba vonva – azokat az igeket, amelyekhez járulhat az adott igekötő, és kellő általánosítással azt is megálapítja, hogy milyen jelentésűvé/jelentésűekké tette az igekötő az igét. Jól ismeri fel az igei jelentéscsoportok közötti összefüggéseket is, így meggyőzően tudja levezetni az igekötővé válást, a kiinduló fogalomszó grammatikalizációjának állomásait is.

Abban is igaza van Ladányi Máriának, hogy az általa vizsgált rendszerszerű szinkrón viszonyok alapján megrajzolt grammatikalizálódási folyamat összhangban van a magyar történeti nyelvészeti által leírt igekötő-keletkezési folyamattal.

4. Ladányi Mária gondolkodása, rendszerszemlélete kitűnő alap a könyvben választott témakör alapos, sokoldalú feldolgozására.

D. Máta Mária
ELTE BTK